

Biannual Journal of
Metaphysical Investigations,
Vol.7, No. 13, Spring & Summer
2026, pp 187-214

Reza Davari Ardakani's Reading of Edward Said: A Comparative Study within the Framework of Social Critical Theory¹

Fatemeh Ahmadi,² Seyed Javad Miri³

Abstract

This paper presents a comparative analysis of Reza Davari Ardakani's and Edward Said's critiques of Western hegemony, using the theoretical resources of social critical theory (the Frankfurt School and allied thinkers) as an interpretive framework. The paper asks how Davari, writing from an Iranian philosophical and metaphysical standpoint, reads, assimilates, and critiques Said's cultural-discursive critique of colonialism and Orientalism. While Said locates domination primarily in the microphysics of representation, language, and institutions (a Foucauldian/Gramscian orientation), Davari shifts the focus to the metaphysical and ontological foundations of modern Western thought: technicity, subjectivism, and the forgetfulness of Being (a Heideggerian inflection). The study employs textual comparison, conceptual mapping, and critical triangulation to reveal both convergences (diagnoses of modernity's crisis and the link between knowledge and power) and divergences (practical reformism vs. metaphysical rupture). The analysis argues that Davari appreciates Said's political efficacy but regards it as ultimately immanent to the Western

¹ . **Research Paper**, Received: 6/8/2025; Confirmed: 25/5/2026.

² . Assistant Professor of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. (Corresponding Author), (ahmadi.f@lu.ac.ir).

³ . Professor of Social Sciences, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS), Tehran, Iran, (seyedjavad@hotmail.com).

intellectual horizon; hence, Davari advocates a deeper ontological reorientation as a prerequisite for genuine de-hegemonization. The paper concludes by reflecting on the implications for intellectual strategies in non-Western contexts seeking alternatives to Western modernity.

Keywords: Orientalism; Critique of Modernity; Metaphysics; Critical Theory; Davari Ardakani.

Introduction

The encounter between Edward Said and Reza Davari Ardakani—two influential critics of Western hegemony operating from distinct intellectual traditions—raises a central question for contemporary critical thought: what kinds of critique are most adequate for understanding and resisting the multilayered dominance of Western modernity? This paper places that question within the framework of social critical theory, drawing on the Frankfurt School's insistence that critique should be both diagnostically robust and normatively oriented toward emancipation. By juxtaposing Said's discursive-institutional critique of Orientalism with Davari's metaphysical critique of the West, the paper reconstructs two complementary but competing paradigms for diagnosing the crisis of modernity and imagining paths of resistance. Edward Said's *Orientalism* (1978) exemplifies a theory of cultural and discursive power. Said synthesizes insights from Foucault (power/knowledge) and Gramsci (hegemony) to show how representations of the "Orient" serve to constitute and sustain Western political dominance. For Said, the problem is not merely political domination but the epistemic structures through which the West produces and naturalizes colonial knowledge about the East. The corrective he offers is primarily discursive and institutional: exposing representational practices, fostering counter-narratives, and enabling political and cultural mobilization for decolonization (Said, 1978). Reza Davari Ardakani's critique of the West, by contrast, emerges from a different genealogical matrix: twentieth-century continental philosophy, with an explicit debt to Heidegger's critique of metaphysics and modern technological enframing. For Davari, the problem is not only that the West misrepresents non-Western peoples, but that the very structure of Western thought—its Cartesian subjectivism, its technocratic orientation, and its gradual forgetfulness of Being—has produced a global epistemic and existential condition that renders alternatives unintelligible (Davari Ardakani, 1357/1978; 1359/1980). In Davari's account, Westernization (*gharb-zadgi*) is not simply cultural imitation; it is a fundamental transformation in how humans relate to truth,

meaning, and existence. Thus, remedies that remain within the categories of modernity, political reform, cultural decolonization, or representational redress, cannot, in Davari's view, overturn the deeper ontological crisis.

Placing these perspectives within social critical theory enables a productive triangulation. Social critical theory insists that explanation and critique must diagnose both surface mechanisms (institutions, discourse, and ideology) and deeper structural determinants (forms of rationality, lifeworld transformations). Said's intervention brilliantly exposes the micromechanisms of epistemic domination and provides tools for civic and cultural resistance. Davari, however, pushes the analysis further: he demands that critique address the ontological presuppositions that make domination reproducible even when its discursive forms are challenged. The conceptual tension between reformist/descriptive critique and transformative/ontological critique frames the comparative task of this study.

Methodologically, the paper proceeds in three steps. First, it reconstructs Said's central claims regarding Orientalism and the means by which knowledge institutes power—paying attention to his Foucauldian and Gramscian sources, his empirical examples, and his normative appeal to decolonial consciousness. Second, it traces Davari's diagnosis of Western modernity as an epochal metaphysical shift: from a participation-based ontology to a subject-centered instrumental rationality, and from presence-oriented thinking to technocratic enframing.

A core finding is that Said and Davari share a common critical spirit: both insist that modern Western thought is implicated in forms of domination and that intellectual work must serve emancipatory ends. Yet their diagnostic priorities differ. Said foregrounds discourse, representation, and institutional arrangements; his corrective strategy aims at dismantling epistemic practices that naturalize unequal power. Davari foregrounds metaphysics: he argues that the very categories of subject, object, and *technē*, constitutive of modern Western reason, must be questioned in order to reopen the possibility of different forms of human understanding and social life. For Davari, failing to attend to metaphysical foundations means that even anti-colonial or anti-hegemonic programs risk remaining internal to the problematic they oppose. This divergence has practical consequences. A Saidian program emphasizes historical memory, cultural critique, pedagogical interventions, and the reconfiguration of canons, measures that can yield immediate political and cultural gains. A Davarian program, by contrast, calls for a more arduous reorientation: philosophical reawakening, revaluation of non-instrumental

forms of knowledge, and cultivation of existential habits that resist technological enframing. Such a program is less amenable to short-term policy prescriptions but, Davari contends, promises a deeper de-hegemonization. The comparative study also explores the paradox that Davari identifies: critiques emerging within the Western intellectual horizon (including much postcolonial theory) may, despite their radical rhetoric, reproduce the categories they seek to overthrow. From this vantage, Said's critique is revolutionary in exposing power/knowledge formations, yet it remains hostage—Davari argues—to Western epistemic grammar. The paper evaluates this claim critically: it acknowledges the emancipatory potency of Said's interventions while probing the limits of a critique that does not explicitly challenge metaphysical premises.

Conclusion

This comparative reading shows that Edward Said and Reza Davari Ardakani, while allied in their diagnosis that Western modernity produces domination, diverge in the level at which they locate the decisive rupture. Said's focus on discourse and institutionalized representation provides indispensable tools for exposing and contesting epistemic domination; Davari's metaphysical critique warns that without addressing the ontological and existential foundations of modern thought, discursive reforms risk being absorbed by the very system they challenge. For scholars and practitioners in non-Western contexts, the implication is methodological pluralism: critical interventions should combine the tactical efficacy of Said's cultural-political critique with the depth of Davari's ontological interrogation. Only a twofold strategy, unmasking representational mechanisms while cultivating alternative modes of thinking and being, can aspire to genuine de-hegemonization. The paper concludes by calling for further empirical and philosophical work to translate ontological insights into institutional and educational practices that foster epistemic pluralism and existential resilience.

References

- Said, E. W. (1978), *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Davari Ardakani, R. (1978), *Philosophy in the Court of Ideology (Falsafe dar Dādgāh-e Ideology)*, Tehran: Sokhan. (In Persian).
- Davari Ardakani, R. (1987b), *The Present State of Thought in Iran*, Tehran: Soroush. (In Persian)
- Davari Ardakani, R. (1980), *What Is Philosophy? (Falsafe Chist?)*, Tehran: Iranian Society for Wisdom and Philosophy. (In Persian).
- Davari Ardakani, R. (1984). *A Glimpse into the History of Our Westernization*, Tehran: Soroush. (In Persian).

دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،

سال هفتم، شماره ۱۳، بهار و تابستان ۱۴۰۵،

صص ۱۵۲-۲۱۴

خوانش رضا داوری اردکانی از ادوارد سعید:

بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی^۱

فاطمه احمدی،^۲ سیدجواد میری^۳

چکیده

این مقاله با تکیه بر چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی، به تحلیل تطبیقی اندیشه‌های رضا داوری اردکانی و ادوارد سعید، دو تن از برجسته‌ترین منتقدان هژمونی غرب در دوران معاصر می‌پردازد. مسئله اصلی مقاله، بررسی نحوه خوانش داوری از نقد سیاسی، گفتمانی و پساساختارگرایانه سعید از منظر متافیزیکی و هایدگری است. هر دو متفکر در نقد پروژه مدرنیته، پیوند معرفت و قدرت، و بحران بازنمایی، اشتراکاتی بنیادین دارند؛ با این حال، مقاله نشان می‌دهد که داوری، نقد سعید را سطحی و ناکافی می‌داند، زیرا به ریشه‌های متافیزیکی بحران غربی، یعنی سرشت تکنولوژیک و سوپژکتیویستی تفکر مدرن نمی‌پردازد. از دیدگاه داوری، نقد سعید هرچند در سطح سیاسی مؤثر است و در افشای سازوکارهای سلطه فرهنگی غرب نقش دارد، اما در چارچوب مفاهیم اومانستی و سکولار باقی می‌ماند و در نهایت، خود یکی از تجلیات بحران درونی تفکر غربی است؛ نه راهی برای خروج از آن.

۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۱۵ تاریخ تأیید علمی: ۱۴۰۵/۳/۴.

۲. استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.
(Ahmadi.f@lu.ac.ir)

۳. استاد جامعه‌شناسی نظری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.
(seyedjavad@hotmail.com)

این تقابل، دو پارادایم اصلی مواجهه جهان غیرغربی با مدرنیته را روشن می‌سازد: پارادایم اصلاح سیاسی-فرهنگی در برابر گسست متافیزیکی-وجودی. مقاله با تکیه بر این تمایز، امکان بازخوانی انتقادی نسبت به راهبردهای فکری در برابر غرب را فراهم می‌سازد و بر ضرورت توجه به بنیان‌های هستی‌شناختی در نقد مدرنیته تأکید می‌ورزد. همچنین، این بررسی می‌تواند به بازاندیشی در نسبت میان سنت، مدرنیته و امکان تفکر بدیل در جهان غیرغربی یاری رساند.

واژگان کلیدی: شرق‌شناسی، نقد غرب، مدرنیته، متافیزیک، پسااستخارگرایی، هایدگر.

۱. مقدمه: دو منتقد، یک مسئله، دو جهان‌بینی

مواجهه با غرب و پیامدهای فکری، سیاسی و فرهنگی آن، از مهم‌ترین مسائل اندیشه معاصر در جهان غیرغربی است. این مواجهه فقط به معنای واکنش به استعمار یا سلطه سیاسی نیست، بلکه پرسش از ماهیت مدرنیته، نسبت انسان با حقیقت، جایگاه فرهنگ در بازتولید قدرت و امکان‌رهایی از وضع موجود را نیز دربرمی‌گیرد. در میان متفکرانی که به این مسئله پرداخته‌اند، ادوارد سعید و رضا داوری اردکانی جایگاهی برجسته دارند. هر دو منتقد غرب‌اند، اما از دو افق متفاوت. سعید مسئله را بیشتر در سطح بازنمایی، گفتمان و مناسبات قدرت تحلیل می‌کند، در حالی که داوری آن را به سطح تاریخ تفکر، متافیزیک و نسبت انسان با هستی می‌برد. از این رو، مقایسه این دو متفکر را می‌توان مقایسه دو الگوی متفاوت برای نقد مدرنیته دانست.

چارچوب نظری این مقاله، نظریه انتقادی اجتماعی است. این سنت فکری که با مکتب فرانکفورت پیوند دارد، بر آن است که اندیشه نباید فقط به توصیف واقعیت اجتماعی بسنده کند، بلکه باید ساختارهای سلطه، ایدئولوژی و اشکال پنهان قدرت را آشکار سازد. هورکهایمر با تفکیک میان نظریه سنتی و نظریه انتقادی، بر این نکته تأکید می‌کند که تفکر انتقادی به شرایط تاریخی و اجتماعی انسان گره خورده و غایت آن صرفاً شناخت نیست،

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۱۹۳

بلکه نقد وضع موجود و گشودن امکان تغییر است (هورکهایمر، ۱۳۸۲، ص ۴۲). آدورنو نیز نشان می‌دهد که عقل جدید، برخلاف ادعای رهایی‌بخشی خود، می‌تواند به ابزار سلطه تبدیل شود و از همین رو، نقد باید تناقض‌های درونی مدرنیته را آشکار کند (آدورنو، ۱۳۷۷، ص ۲۳). هابرماس نیز با طرح عقلانیت انتقادی و کنش ارتباطی، افقی تازه برای تحلیل قدرت و جامعه فراهم می‌آورد (هابرماس، ۱۳۸۴، ص ۹۱). این چارچوب برای مقایسه سعید و داوری مناسب است، زیرا هر دو در پی نقد جهان جدیدند، هرچند مبنا و سطح نقد آنان یکسان نیست.

ادوارد سعید از مهم‌ترین چهره‌های نقد پسااستعماری است. او با بهره‌گیری از تحلیل فوکو درباره نسبت دانش و قدرت و نیز ایده هژمونی فرهنگی گرامشی، نشان می‌دهد که غرب چگونه شرق را در مقام دیگری خود ساخته و بازنمایی کرده است. سعید در شرق‌شناسی استدلال می‌کند که شرق‌شناسی صرفاً دانشی بی‌طرف درباره شرق نیست، بلکه نظامی گفتمانی است که در آن شرق به صورت ابژه شناخت، تفسیر و سلطه تولید می‌شود (سعید، ۱۳۸۳، ص ۲۵-۳۲). در این چارچوب، شرق نه همچون واقعیتی مستقل، بلکه همچون برساخته‌ای فرهنگی و سیاسی پدیدار می‌شود که به تثبیت هویت برتر غرب یاری می‌رساند. از نظر سعید، دانش دانشگاهی، ادبیات، سفرنامه، تاریخ‌نگاری و هنر، همگی می‌توانند در این فرآیند مشارکت داشته باشند. بدین ترتیب، نقد او فقط متوجه استعمار نظامی یا سلطه مستقیم سیاسی نیست، بلکه متوجه کل شبکه معرفتی و فرهنگی غرب است.

نقد سعید ماهیتی سکولار، اومانیستی و کنش‌گرا دارد. او بر این باور است که رهایی بدون آگاهی انتقادی نسبت به زبان، متن، فرهنگ و شیوه‌های بازنمایی ممکن نیست. به همین دلیل، پروژه او می‌کوشد نشان دهد که سلطه، پیش از آنکه در نهادهای سیاسی استقرار یابد، در سطح معرفت و فرهنگ عمل می‌کند. از این منظر، نقد سعید را می‌توان نقدی سیاسی -

گفتمانی دانست؛ نقدی که مسئله اصلی آن افشای سازوکارهایی است که از طریق آنها دیگری بعنوان شرقی تعریف، طبقه‌بندی و مهار می‌شود.

در مقابل، رضا داوری اردکانی غرب را فقط قدرتی سیاسی یا فرهنگی نمی‌داند، بلکه آن را عالمی از تفکر می‌شمارد. از نظر او، غرب یک جغرافیا نیست، بلکه نحوه‌ای از بودن و اندیشیدن است که در آن عقل خودبنیاد جدید جای حقیقت را گرفته و انسان خود را معیار همه چیز پنداشته است. داوری در وضع کنونی تفکر در ایران بر این نکته تاکید می‌کند که غرب صرفاً بیرون از ما نیست، بلکه در شیوه اندیشیدن ما نیز حضور دارد (داوری اردکانی، ۱۳۵۷، ص ۲۲). بر این اساس، غرب‌زدگی تنها تقلید از ظواهر تمدن جدید نیست، بلکه سکونت در افق مفهومی و متافیزیکی جدید است. او در کتاب «فلسفه چیست؟» (۱۳۵۹) نشان می‌دهد که تفکر جدید با نوعی گسست در نسبت انسان و هستی همراه بوده است؛ گسستی که در آن عقل مدرن، به جای آنکه در نسبت با حقیقت فهم شود، خود را بنیاد و معیار همه چیز قرار می‌دهد (داوری اردکانی، ۱۳۵۹، ص ۳۱). به نظر داوری، نتیجه این خودبنیادی، ظهور نیست‌انگاری، بحران معنوی و سیطره عقل ابزاری در جهان جدید است. وی در انقلاب اسلامی و وضع کنونی عالم نیز تاکید می‌کند که بحران مدرنیته را نباید فقط با مفاهیم سیاسی یا اقتصادی توضیح داد، بلکه باید آن را در متن تاریخ تفکر و تحولات متافیزیکی غرب فهم کرد (داوری اردکانی، ۱۳۶۱، ص ۴۵). این رویکرد در شمه‌ای از تاریخ غرب‌زدگی ما نیز ادامه می‌یابد. داوری در آنجا غرب‌زدگی را به معنای گسست از خویش‌شن تاریخی و گرفتار شدن در افقی می‌داند که حتی نقدهای ظاهراً ضد غربی نیز غالباً درون آن صورت می‌گیرند (داوری اردکانی، ۱۳۶۳، ص ۴۷). بر این مبنا، مفاهیمی چون پیشرفت، توسعه و آزادی بی‌طرف نیستند، بلکه درون تاریخ خاصی از تفکر شکل گرفته‌اند. او در «ناسیونالیسم و انقلاب» (۱۳۶۵) نیز نشان می‌دهد که بسیاری از مفاهیم جدید، اگرچه

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۱۹۵

در ظاهر رهایی‌بخش‌اند، در باطن در چارچوب همان سوژکتیویته مدرن معنا می‌یابند (داوری اردکانی، ۱۳۶۵، ص ۵۲).

تفاوت اصلی سعید و داوری در همین جا آشکار می‌شود. سعید بحران را در سطح بازنمایی، استعمار، دانش و قدرت تحلیل می‌کند و راه رهایی را در آگاهی انتقادی، مقاومت فرهنگی و افشای گفتمان سلطه می‌جوید. در برابر، داوری بحران را در ذات تفکر مدرن و در گسست نسبت انسان با حقیقت می‌بیند. او در در «خودمانده یا جهان گشوده؟» (۱۳۶۸) از وضعیتی سخن می‌گوید که در آن جامعه ایرانی همزمان خواهان تجدد است و در عین حال از فهم بنیادهای آن ناتوان می‌ماند (داوری اردکانی، ۱۳۶۸، ص ۷۵). همچنین در «فلسفه در بحران» (۱۳۷۳)، بحران جهان جدید را نشانه فرسودگی بنیادهای متافیزیک جدید می‌داند؛ بنیادهایی که در علم، تکنولوژی و اومانیزم جدید ظهور یافته‌اند (داوری اردکانی، ۱۳۷۳، ص ۵۸).

بر این اساس، داوری بر آن است که نقدهای صرفاً سیاسی و اجتماعی، هرچند مهم و بیدارگرند، برای فهم ریشه بحران مدرنیته کافی نیستند. اگر سعید بیشتر به نقد استعمار معرفتی می‌پردازد، داوری به نقد مبنای فلسفی همان عقلانیتی نظر دارد که استعمار را ممکن ساخته است. با این همه، میان این دو متفکر نوعی همسویی نیز وجود دارد. هر دو نسبت به جهان-شمولی ادعایی غرب بدگمان‌اند و هر دو بر این باورند که مدرنیته را نمی‌توان فقط با مفاهیمی چون پیشرفت و آزادی تعریف کرد. اما سطح تحلیل آنان متفاوت است: سعید نقدی درون‌ماندگار نسبت به مدرنیته عرضه می‌کند، در حالی که داوری می‌کوشد از این سطح فراتر رود و بحران را در بنیاد فلسفی و وجودی عالم جدید جست‌وجو کند.

بر همین اساس، مقاله حاضر در پی آن است که خوانش رضا داوری اردکانی از ادوارد سعید را در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی بررسی کند. فرض اصلی آن است که داوری، با وجود همدلی با حساسیت انتقادی سعید نسبت به سلطه غرب، نقد او را برای عبور از بحران

مدرنیته ناکافی می‌داند، زیرا این نقد هنوز در افق مدرن باقی مانده است. در نتیجه، مقایسه سعید و داوری فقط مقایسه دو متفکر درباره غرب نیست، بلکه رویارویی دو پارادایم در نقد مدرنیته است: پارادایم نقد سیاسی - گفتمانی و پارادایم نقد متافیزیکی - وجودی.

۲. مبانی نظری: ریشه‌های دو جهان‌بینی

برای فهم عمق تقابل و تلاقی میان داوری و سعید، باید ابتدا به جعبه ابزار مفهومی هر یک رجوع کرد. این مفاهیم صرفاً واژگان تخصصی نیستند، بلکه چارچوب‌هایی هستند که جهان را برای آنان قابل فهم کرده و جهت نقدشان را تعیین می‌کنند. جهان‌بینی سعید ریشه در نظریه انتقادی، پساساختارگرایی و مارکسیسم فرهنگی دارد، در حالی که جهان‌بینی داوری در پدیدارشناسی هرمنوتیک و تاریخ متافیزیک هایدگر ریشه دوانده است.

۲.۱. جهان فکری ادوارد سعید: قدرت، فرهنگ و نقد سکولار

اندیشه ادوارد سعید را می‌توان تلفیقی منسجم از سه جریان مهم فکری قرن بیستم دانست: نظریه انتقادی، پساساختارگرایی و مارکسیسم فرهنگی. از نظریه انتقادی مکتب فرانکفورت، بدینی فلسفی نسبت به پروژه روشنگری به سعید رسیده است. آدورنو و هورکهایمر نشان دادند که روشنگری، به جای رهایی، می‌تواند به سلطه عقلانی بدل شود و صنعت فرهنگ را به ابزار همسان‌سازی و انفعال توده‌ها تبدیل کند. سعید این نقد را از سطح فلسفی به عرصه سیاسی-فرهنگی گسترش می‌دهد و نشان می‌دهد که فرهنگ غربی، از ادبیات تا هنر، بی-طرف نیست و می‌تواند در خدمت سلطه و توجیه امپراتوری قرار گیرد. در نگاه او، رمان‌ها، اپراها، نقاشی‌ها و متون دانشگاهی حامل نوعی خشونت نمادین‌اند که شرق را به مثابه دیگری فرو می‌کاهند و غرب را در مقام سوژه برتر تثبیت می‌کنند (سعید، ۱۳۸۸، ص ۳۱).

از سوی دیگر، داوری اردکانی نیز معتقد است عقلانیت مدرن با گسست از نسبت انسان و حقیقت، به جای راه رهایی به ابزار سلطه بدل شده است. او در «فلسفه در بحران» می‌نویسد که مدرنیته با وعده آزادی آغاز شد، اما به بندگی انسان در برابر تکنولوژی و عقل ابزاری

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۱۹۷
انجامید (داوری اردکانی، ۱۳۷۳، ص ۵۸). با این همه، از نظر داوری، نقد سعید هرچند در سطح سیاسی و فرهنگی مهم است، اما به ریشه متافیزیکی سلطه، یعنی سوژکتیویته مدرن، نمی‌رسد (داوری اردکانی، ۱۳۷۹ الف، ص ۸۱).

جریان دوم در اندیشه سعید، پسا ساختارگرایی است، به ویژه از طریق تأثیر میشل فوکو. فوکو با نقد رابطه مستقیم میان زبان و واقعیت نشان داد که دانش همواره در پیوند با قدرت تولید می‌شود (فوکو، ۱۳۸۹، صص ۶۰-۶۲). سعید با بهره‌گیری از این دیدگاه، شرق‌شناسی را نه کشف شرق، بلکه تولید آن از طریق یک نظام گفتمانی می‌داند؛ نظامی که شرق را به صورت ابژه‌ای قابل مدیریت، طبقه‌بندی و سلطه‌بازنمایی می‌کند (سعید، ۱۳۸۳، ص ۲۷). در نتیجه، شرق‌شناسی در نظر او یک رشته خنثی علمی نیست، بلکه نهادی ایدئولوژیک در خدمت تثبیت برتری غرب است.

این پیوند دانش و قدرت، از دید داوری نیز بنیاد تفکر مدرن و سرچشمه بحران کنونی است. او در «درباره علم (۱۳۷۹)» می‌نویسد که علم جدید از دل نحوه‌ای از بودن انسان زاده شده که خود را ارباب موجودات می‌پندارد (داوری اردکانی، ۱۳۷۹ ب، ص ۳۴). به بیان او، دانش در خدمت قدرت قرار می‌گیرد، زیرا در افقی تاریخی شکل گرفته که در آن وجود به شیء و انسان به سوژه حاکم تبدیل شده است (داوری اردکانی، ۱۳۸۰، ص ۵۱). با این حال، داوری این تحلیل را به افقی متافیزیکی‌تر می‌برد و تأکید می‌کند تا وقتی این بنیاد هستی-شناختی نقد نشود، نقدهای گفتمانی در همان افق باقی می‌مانند (داوری اردکانی، ۱۳۷۵، ص ۸۴).

جریان سوم، مارکسیسم فرهنگی است. سعید با فاصله گرفتن از اقتصادگرایی مارکسیسم کلاسیک، به تحلیل‌های گرامشی و لوکاچ نزدیک می‌شود و به جای تمرکز بر زیربنای اقتصادی، بر روبنای فرهنگی و سازوکار هژمونی تأکید می‌کند. در این دیدگاه، سلطه تنها با زور نظامی اعمال نمی‌شود، بلکه از طریق فرهنگ، آموزش، هنر و رسانه بازتولید می‌گردد.

سعید در «فرهنگ و امپریالیسم» نشان می‌دهد که چگونه آثار ادبی و فرهنگی غرب، از جین آستن تا کنراد، در بازتولید منطق امپریالیستی سهیم‌اند و استعمار را طبیعی و تمدن‌ساز جلوه می‌دهند (سعید، ۱۳۸۸، ص ۲۴).

داوری نیز به این وجه فرهنگی سلطه توجه دارد. او در «فرهنگ، خرد و آزادی» (۱۳۷۸) نشان می‌دهد که تمدن جدید از فرهنگ برای تثبیت قدرت بهره می‌برد و آزادی را در درون ساختار قدرت بازتعریف می‌کند (داوری اردکانی، ۱۳۷۸، ص ۲۱). در وضع کنونی تفکر در ایران نیز هشدار می‌دهد که رهایی از سلطه غرب، بدون بازگشت به نسبت فرهنگ و حقیقت ممکن نیست (داوری اردکانی، ۱۳۵۷، ص ۲۲). از نگاه او، هژمونی فرهنگی غرب زمانی تضعیف می‌شود که انسان از خود به‌عنوان معیار همه چیز دست بردارد و حقیقت را مبنای تفکر قرار دهد (داوری اردکانی، ۱۳۸۴، ص ۱۷۴).

برآیند این سه جریان، منظومه‌ای مفهومی را شکل می‌دهد که در آن مفاهیمی چون گفتمان، هژمونی و نقد سکولار نقش محوری دارند. گفتمان، به‌معنای مجموعه قواعد و نهادهایی است که نه تنها درباره یک موضوع سخن می‌گویند، بلکه آن را می‌سازند. سعید با استفاده از این مفهوم، شرق‌شناسی را نهادی گفتمانی می‌داند که شرق را نه کشف، بلکه ابداع کرده است (سعید، ۱۳۸۳، ص ۲۷). هژمونی نیز نشان می‌دهد که این دانش گفتمانی چگونه در سطح جامعه پذیرفته و درونی می‌شود و از طریق آموزش، رسانه و هنر، ارزش‌های طبقه حاکم را به‌صورت عقل سلیم تثبیت می‌کند (گرامشی، ۱۳۸۹، صص ۳۵-۳۸). سعید با تحلیل آثار فرهنگی غرب نشان می‌دهد که فرهنگ، عرصه‌ای برای تثبیت سلطه امپریالیستی است. داوری نیز در «اتوپی و عصر تجدد» (۱۳۷۹) این فرآیند را به زبان فلسفی بیان می‌کند: مدرنیته با وعده آزادی آغاز شد، اما در عمل به گسترش سلطه فرهنگی و معنوی غرب بر جهان انجامید (داوری اردکانی، ۱۳۷۹ الف، ص ۸۱). از نظر او، این سلطه نرم از سلطه سیاسی خطرناک‌تر است، زیرا در قالب مفاهیم خیرخواهانه و جهان‌شمول پنهان می‌شود. در «صد

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۱۹۹
سال سرگردانی در راه غربی شدن و تجددمآبی (۱۳۸۴)» نیز تأکید می‌کند که ما در ظاهر از
غرب می‌گریزیم، اما در باطن همچنان در افق تفکر آن زندگی می‌کنیم (داوری اردکانی،
۱۳۸۴، ص ۱۷۴).

۲،۲. جهان فکری داوری اردکانی: ماهیت، تاریخ و تفکر

مبنای نظری داوری اردکانی، برخلاف ادوارد سعید که از سنت‌های فکری متنوعی بهره
می‌گیرد، عمدتاً قرابت فکری با فلسفه مارتین هایدگر دارد. داوری را می‌توان متفکری
دانست که با وفاداری به مفاهیم بنیادین این فیلسوف آلمانی، به تحلیل وضعیت جهان معاصر،
به‌ویژه بحران‌های فکری و فرهنگی ایران می‌پردازد (داوری اردکانی، ۱۳۶۱، ص ۲۱). برای
درک منظومه فکری او، سه مفهوم کلیدی را می‌توان به عنوان ستون‌های اصلی اندیشه‌اش
بازشناخت: غرب به مثابه تاریخ متافیزیک، نیست‌انگاری و ذات تکنولوژی، و تفکر به مثابه
راه برون‌رفت (داوری اردکانی، ۱۳۷۵، ص ۸۴؛ ۱۳۸۰، ص ۵۱). نخست، در نگاه داوری،
غرب نه صرفاً یک جغرافیای سیاسی یا تمدنی، بلکه یک سرنوشت تاریخی-فلسفی است که
در قالب تاریخ متافیزیک تمام جهان مدرن را دربر گرفته است. این تاریخ، به تعبیر او، با
تمایز افلاطونی میان عالم حقیقت و عالم ظاهر آغاز می‌شود؛ تمایزی که به‌زعم هایدگر،
سرآغاز فراموشی وجود است (داوری اردکانی، ۱۳۵۹، ص ۴۷). در این مسیر، دکارت با
تثبیت سوژه به عنوان مبنای شناخت، انسان را به مرکز هستی‌نشاند و جهان را به ابژه‌ای قابل
تسخیر تقلیل داد. این روند در اندیشه نیچه با مفهوم اراده معطوف به قدرت به اوج می‌رسد؛
جایی که انسان خود را جایگزین امر متعالی می‌سازد و همه چیز را در خدمت اراده خویش
می‌بیند (داوری اردکانی، ۱۳۷۳، ص ۵۸). داوری این سیر را نه صرفاً یک انحراف، بلکه
ساختار درونی تفکر غربی می‌داند که در آن، استعمار، علوم انسانی و تکنولوژی، نه علل
بحران، بلکه تجلیات آن‌اند (داوری اردکانی، ۱۳۷۹ الف، ص ۸۱؛ ۱۳۹۰، ص ۵۱). از این
منظر، غرب یک نحوه بودن تاریخی است که در آن علم و تکنیک، صورت‌بندی مسلط

هستی را تعیین می‌کنند (داوری اردکانی، ۱۳۸۷، ص ۲۶؛ ۱۳۷۹ ب، ص ۳۴). در گام دوم، داوری با قرابت فکری به هایدگر، نیست‌انگاری را نه به معنای ساده انکار معنا یا الحاد، بلکه به مثابه فرجام منطقی تاریخ متافیزیک غربی تحلیل می‌کند. در این وضعیت، وجود به کلی فراموش شده و همه چیز؛ از جمله انسان، به ارزش‌هایی قابل محاسبه و مصرف‌پذیر فرو کاسته می‌شود (داوری اردکانی، ۱۳۷۵، ص ۸۴). این فروکاست در نهایت به ظهور گشتل می‌انجامد؛ مفهومی که هایدگر برای توصیف ذات تکنولوژی به کار می‌برد. گشتل، صرفاً به ابزارها و ماشین‌آلات اشاره ندارد، بلکه شیوه‌ای از نگریستن به جهان است که در آن، همه چیز به عنوان منبعی ذخیره شده و آماده بهره‌برداری فراخوانده می‌شود (داوری اردکانی، ۱۳۸۰، ص ۵۱). در این افق، طبیعت، انسان و حتی اندیشه به منابعی برای تغذیه اراده سلطه‌گر انسان مدرن بدل می‌شوند. داوری تصریح می‌کند که عقلانیت مدرن با گسست از نسبت با حقیقت، راه را برای سلطه تکنولوژیک هموار کرد (داوری، ۱۳۷۸، ص ۲۱). او در درباره علم می‌نویسد: «علم جدید از درون نحوه‌ای از هستی انسان زاده شده که خود را ارباب موجودات می‌پندارد» (داوری اردکانی، ۱۳۷۹ ب، ص ۳۴). از نظر او، اومانیزم نه راه‌حل، بلکه اوج نیست‌انگاری است، زیرا با تقدیس اراده انسان، همان منطق سلطه را باز تولید می‌کند (داوری اردکانی، ۱۳۸۴، ص ۱۷۴؛ ۱۳۹۰، ص ۸۸). هرگونه راه‌حل سیاسی یا فرهنگی که بر عاملیت انسان تکیه دارد، ناخواسته درون همین افق متافیزیکی باقی می‌ماند و به تعمیق بحران می‌انجامد (داوری اردکانی، ۱۳۷۳، ص ۶۲).

اما در برابر این وضعیت، داوری راهی را پیشنهاد می‌کند که آن را تفکر می‌نامد؛ تفکری که به کلی از فلسفه و علم رایج متمایز است. در این تلقی، علم و فلسفه متافیزیکی، اشکالی از تفکر محاسباتی‌اند که هدف‌شان طبقه‌بندی، تسلط و کنترل موجودات است (داوری اردکانی، ۱۳۷۹ الف، ص ۸۱). در مقابل، تفکر اصیل نوعی گشودگی در برابر ندای وجود است؛ تلاشی برای شنیدن آنچه خود را پنهان کرده، نه برای تصرف آن (داوری اردکانی،

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۲۰۱

۱۳۸۷، ص. ۲۶؛ ۱۳۸۹، ص. ۲۴). این تفکر بیش از آنکه تحلیلی یا استدلالی باشد، شاعرانه و مراقبه گر است؛ نه کنش گر، بلکه پذیرنده. داوری این نوع تفکر را تنها امکان رهایی از افق تکنولوژیک می داند، اما در عین حال، نسبت به تحقق آن در جهان معاصر بدبین است (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۱۵۰). او بر این باور است که چنین چرخشی را نمی توان با برنامه ریزی یا اراده گرایی محقق ساخت، بلکه باید در انتظار گشایش آن ماند؛ گشایشی که از دل خود تاریخ، و نه بیرون از آن، ممکن می شود (داوری اردکانی، ۱۳۸۹، ص ۲۴).

۳. زمینه های مشترک فکری: هم سویی در تشخیص بحران

با وجود تفاوت در مبانی فلسفی، داوری و سعید در تشخیص ماهیت بحران زای جهان مدرن هم سو هستند. آن ها روایت های خوش بینانه از مدرنیته را رد کرده و به کالبدشکافی لایه های پنهان سلطه می پردازند. این هم سویی در پنج حوزه کلیدی ردیابی می شود:

۳-۱. نقد پروژه مدرنیته: هر دو متفکر، مدرنیته را نه فرایندی مطلق، بلکه پروژه ای با پیامدهای تاریک می دانند. از نظر سعید، آرمان های روشنگری در عمل به ابزاری برای توجیه سلطه امپریالیستی بدل شدند و دستاوردهای فرهنگی غرب با واقعیت خشن استعمار پیوند خوردند (سعید، ۱۳۸۸، ص ۳۵). داوری نیز مدرنیته را نه یک انحراف، بلکه فرجام منطقی تاریخ متافیزیک و سیطره سوژکتیویته می داند که به نیست انگاری و سلطه تکنولوژی انجامیده است (داوری اردکانی، ۱۳۸۷، ص ۴۴). اشتراک هر دو در رد روایت پیروزمندانه غرب از تجدد است.

۳-۲. پیوند معرفت و قدرت: هر دو، ایده دانش بی طرف را توهمی خطرناک می دانند. سعید با الهام از فوکو، شرق شناسی را نظامی معرفتی می داند که نه برای شناخت، بلکه برای مدیریت و کنترل شرق «تولید» شده است (سعید، ۱۳۸۸، ص ۲۸). داوری نیز با نگاه هایدگری، ذات علم مدرن را اراده معطوف به قدرت و تصرف عالم می بیند و معتقد است

علم جدید نه کاشف، بلکه فاتح است (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۶۵). هر دو نشان می‌دهند که نظام‌های معرفتی مدرن با اراده‌ای برای سلطه گره خورده‌اند.

۳-۳. **بحران بازنمایی و زبان:** سعید بر بحران بازنمایی فرهنگی تمرکز دارد و نشان می‌دهد متون غربی تصویری کلیشه‌ای از شرق برای تثبیت برتری خود ساخته‌اند. داوری این بحران را هستی‌شناختی می‌بیند؛ از نظر او زبان در عصر تکنولوژی از ساحت حقیقت تهی شده و به ابزاری برای انتقال اطلاعات تقلیل یافته است. هر دو معتقدند زبان در جهان مدرن، دیگر آینه واقعیت نیست، بلکه ابزاری برای قالب‌ریزی آن در چارچوب‌های سیاسی یا تکنو-لوژیک است.

۳-۴. **موضع ضدپوزیتیویستی:** هر دو با برتری مطلق علم تجربی مخالف‌اند. سعید پوزیتیویسم قرن نوزدهم را حامی نظری استعمار می‌داند و بر اهمیت نقد هرمنوتیک تأکید می‌کند (سعید، ۱۳۸۳، صص ۳۰۰-۳۰۲). داوری نیز علم را تفکر محاسباتی می‌داند که از درک حقیقت امور عاجز است. نقطه اشتراک آن‌ها، دفاع از اشکال دیگر شناخت و هشدار نسبت به سلطه بلامنازع پارادایم علمی بر حیات انسانی است.

۳-۵. **نقش انتقادی روشنفکر:** سعید روشنفکر را شخصیتی «آماتور» و «تبعیدی» می‌داند که وظیفه‌اش گفتن حقیقت به قدرت، به بهای انزواست (سعید، ۱۳۸۶، ص ۴۵). داوری نیز متفکر حقیقی را پرسشگری تنها می‌داند که در برابر تفکر تکنیکی مقاومت کرده و آرامش روزمره را برهم می‌زند. هر دو، روشنفکر اصیل را وجدان‌بیداری می‌بینند که تعهدش به نقد و حقیقت است، نه نهادهای قدرت.

۴. تحلیل اول: دو نگاه به شرق‌شناسی

پدیده شرق‌شناسی نقطه عزیمت مناسبی برای مقایسه داوری و سعید است. با قرار دادن تز کتاب شرق‌شناسی در برابر دستگاه فلسفی داوری، می‌توان تفاوت نقد سیاسی-گفتمانی را از نقد متافیزیکی آشکار کرد.

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۲۰۳

۴،۱. شرق‌شناسی از منظر سعید: ماشین تولید دیگری برای سلطه

در اندیشه سعید، شرق‌شناسی نه یک رشته دانشگاهی خنثی، بلکه سازوکاری معرفتی-سیاسی است که تصویری غیرواقعی و ایدئولوژیک از شرق تولید می‌کند تا منافع امپریالیسم غرب را تأمین کند (سعید، ۱۳۸۳، ص ۲۷). در این گفتمان، شرق همواره به‌عنوان «دیگری» منفعل، زن‌واره و نیازمند هدایت بازنمایی می‌شود تا سلطه غرب طبیعی جلوه کند. سعید در «پوشش خبری»/اسلام نشان می‌دهد که رسانه‌های غربی در مواجهه با انقلاب ایران، همین نظام بازنمایی را بازتولید کردند و اسلام را پدیده‌ای یکپارچه و تهدیدآمیز جلوه دادند (Said, 1997, pp. 38-49). تحلیل سعید با نقدهایی روبه‌رو بوده است؛ جیمز کلیفورد معتقد است سعید با یکپارچه دیدن غرب، خود دچار نوعی غرب‌باوری ذات‌انگارانه شده است (کلیفورد، ۱۹۸۰، ص ۲۷۱). آیجاز احمد نیز او را به دلیل تمرکز صرف بر گفتمان فرهنگی و غفلت از ساختارهای مادی و اقتصادی امپریالیسم، به ایدئالیسم متهم می‌کند (احمد، ۱۹۹۲، ص ۱۹۵). با این حال، اهمیت سعید در نشان دادن این نکته است که سلطه نه فقط با زور نظامی، بلکه از طریق زبان و بازنمایی نیز اعمال می‌شود.

۴،۲. شرق‌شناسی از منظر داوری: تجلی متافیزیک سوژکتیو

خوانش داوری از شرق‌شناسی متفاوت است. اگر سعید شرق‌شناسی را علت فرهنگی سلطه می‌داند، داوری آن را معلول تاریخ متافیزیک غربی معرفی می‌کند. پرسش داوری این است که چه چیزی در ذات تفکر غربی وجود دارد که آن را به ابژه‌سازی شرق قادر می‌سازد؟ پاسخ او به ظهور سوژه مدرن با دکارت باز می‌گردد؛ جایی که انسان به فاعل شناسنده و کل جهان به متعلق شناسایی (ابژه) تبدیل شد. شرق‌شناسی تجلی همین نگاه سوژه‌محور است؛ همان‌طور که فیزیک، طبیعت را ابژه می‌کند، شرق‌شناسی نیز شرق را به ابژه علوم انسانی بدل می‌سازد. داوری در «ما و راه دشوار تجدد» (۱۳۸۰)، بحران علوم انسانی را ناشی از ورود همین نگاه ابژه‌ساز می‌داند (داوری اردکانی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۲).

از نظر او، مشکل اصلی، تقسیم جهان به دو گانه سوژه-ابژه است. بنابراین، تلاش سعید برای ارائه بازنمایی منصفانه‌تر، همچنان درون پارادایم سوژه‌محور باقی می‌ماند؛ زیرا نفس ابژه‌سازی را نقد نمی‌کند. در نتیجه، جایی که سعید یک شکست سیاسی-اخلاقی قابل اصلاح با نقد فرهنگی می‌بیند، داوری یک سرنوشت متافیزیکی محتوم را مشاهده می‌کند.

۵. تحلیل دوم: دو نگاه به وضعیت پسااستعماری و راه‌های برون‌رفت

اگر داوری و سعید در تشخیص کلی بحران مدرنیته هم‌سو هستند، در تجویز راه‌حل از یکدیگر به کلی فاصله می‌گیرند. این جدایی، بیش از هر جا خود را در نگاه‌شان به «وضعیت پسااستعماری» نشان می‌دهد. آیا این وضعیت، دوران جدیدی از رهایی است یا صرفاً شکلی دیگر از همان سلطه قدیمی؟ پاسخ این دو متفکر به این پرسش، دو مسیر کاملاً متضاد را پیش روی ما می‌گذارد.

۵.۱. راه حل سعید: مبارزه درون‌ماندگار و اومانستی

راه حل سعید، یک پروژه درون‌ماندگار، سکولار و عمیقاً اومانستی است. او به دنبال خروج از مدرنیته یا نابودی آن نیست، بلکه در پی اصلاح و تحقق وعده‌های تحقق نیافته آن مانند آزادی و عدالت برای همگان است. هدف او، گذار از استقلال صرف به رهایی کامل است؛ رهایی از قید و بندهای ذهنی و فرهنگی که استعمار بر جای گذاشته است.

الف) ابزارها؛ نقد فرهنگی و روایت‌های متقابل: ابزار اصلی سعید برای این رهایی، نقد فرهنگی است. او در کتاب «فرهنگ و امپریالیسم»، مفهومی کلیدی به نام خواندن ضد ضربی یا روایت‌های متقابل را معرفی می‌کند. این روش به معنای بازخوانی متون بزرگ فرهنگ غربی مانند رمان‌های جین آستن یا جوزف کنراد به شیوه‌ای است که همزمان هم به زیبایی‌شناسی آن‌ها توجه کنیم و هم به سکوت‌ها، غیب‌ها و ردپای امپراتوری که در پس‌زمینه این آثار وجود دارد (سعید، ۱۳۸۸، ص ۷۸). با این کار، تاریخ سرکوب شده مستعمرات به متن تاریخ

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۲۰۵

غرب بازگردانده می‌شود و روایت مسلط، دچار اختلال می‌گردد. این کار، خلق یک تاریخ جدید و انسانی‌تر است.

ب) اومانیزم و نقد دموکراتیک: برخلاف بسیاری از پسا ساختارگرایان که مفهوم انسان و سوژه را به کلی نقد می‌کردند، سعید در آثار متأخر خود، به ویژه در «اومانیزم و نقد دموکراتیک»، با صراحت از یک اومانیزم بازسازی شده دفاع می‌کند. او معتقد است که نقد رادیکال سوژه، می‌تواند به نفی عاملیت انسانی و مسئولیت اخلاقی منجر شود. اومانیزم مورد نظر سعید، اومانیزم اروپامحور و نخبه‌گرای قدیم نیست، بلکه یک اومانیزم دموکراتیک و انتقادی است که می‌کوشد خانه‌ای مشترک برای همه بشریت بسازد (سعید، ۲۰۰۴، ص ۲۲). این پروژه، یک پروژه سیاسی و اخلاقی برای ساختن جهانی است که در آن فرهنگ‌ها بتوانند به جای تقابل، با یکدیگر در گفتگو و هم‌زیستی قرار گیرند. این مبارزه باید توسط روشنفکر سکولار که به هیچ قدرتی وابسته نیست، رهبری شود.

۵.۲. راه حل داوری: عبور از غرب و جستجوی مأوایی دیگر

داوری اردکانی، برخلاف بسیاری از متفکران معاصر که از پایان استعمار کلاسیک به عنوان آغازی برای دوران پسااستعماری یاد می‌کنند، کل این مفهوم را یک توهم خطرناک می‌داند. از منظر او، خروج استعمارگران از مستعمرات به معنای پایان سلطه غرب نیست، بلکه نشانه‌ای از ورود به مرحله‌ای عمیق‌تر و پیچیده‌تر از سیطره تمدن غربی است؛ مرحله‌ای که در آن، سلطه نه از طریق اشغال نظامی، بلکه از طریق نفوذ مفهومی، تکنولوژیک و معرفتی اعمال می‌شود. داوری ابتدا پسااستعمار را نه یک وضعیت تاریخی جدید، بلکه ادامه و تشدید همان غرب‌زدگی می‌داند که پیش‌تر توسط جلال آل‌احمد مطرح شده بود. با این تفاوت که او این مفهوم را از سطح سیاسی به سطح متافیزیکی ارتقا می‌دهد. در نگاه داوری، غرب‌زدگی نه صرفاً وابستگی به غرب، بلکه نشانه‌ای از سلطه جهانی ذات تکنولوژی یا گشتل است؛ شیوه‌ای از بودن که در آن، همه چیز به منبعی برای بهره‌برداری بدل می‌شود.

در چنین جهانی، حتی کشورهایی که به ظاهر استقلال سیاسی یافته‌اند، با پذیرش الگوهای توسعه، علم و تکنیک غربی، بیش از هر زمان دیگری در ذات غرب مستحیل شده‌اند (داوری اردکانی، ۱۳۵۷، ص ۱۵). بنابراین، آنچه به عنوان پسااستعمار معرفی می‌شود، از نظر داوری، نه یک گسست، بلکه اوج استمرار تاریخی غرب‌زدگی است. در گام بعد، داوری راه‌حل این وضعیت را نه در اصلاحات سیاسی یا فرهنگی، بلکه در تحولی وجودی و معنوی جست‌وجو می‌کند. از دید او، اگر بحران ریشه در ساختار متافیزیکی تفکر غربی دارد، هرگونه تلاش برای اصلاح درون‌گفتمانی، مانند پروژه اومانستی ادوارد سعید، ناگزیر به بازتولید همان مبانی منجر خواهد شد. به همین دلیل، داوری در کتاب «فلسفه در دادگاه ایدئولوژی (۱۳۹۰)»، با صراحت هرگونه بهره‌برداری سیاسی از فلسفه را نفی می‌کند و آن را خیانت به شأن تفکر می‌داند. او معتقد است که فلسفه، اگر به ابزار ایدئولوژی بدل شود، دیگر نمی‌تواند افق تازه‌ای برای اندیشیدن بگشاید (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۹۴). در این چارچوب، راه برون‌رفت از بحران، نه در کشگری سیاسی، بلکه در نوعی «چرخش» در نحوه بودن انسان در جهان نهفته است؛ چرخشی که داوری آن را از هایدگر به ارث برده است. این چرخش، به معنای گذار از سوژه مسلط به «نگهبان وجود» است؛ انسانی که به جای تسلط بر هستی، در برابر آن گشوده و پذیرنده است. چنین تفکری، نه برنامه‌ای عملیاتی، بلکه امکانی شاعرانه و مراقبه‌گرانه است؛ راهی که بیش از آنکه به نظریه‌پردازی نیاز داشته باشد، به سکوت، تأمل و آمادگی برای شنیدن ندای وجود وابسته است. داوری این راه را «جستجوی مأوایی دیگر» می‌نامد، اما در عین حال، نسبت به تحقق آن در عصر سلطه تکنولوژی، بسیار محتاط و حتی بدبین است. او نه نسخه‌ای ارائه می‌دهد و نه وعده‌ای می‌دهد، بلکه تنها به انتظار برای گشایشی دعوت می‌کند که از جانب ما نیست و نمی‌توان آن را برنامه‌ریزی کرد (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۱۶۰).

۶. نقطه اوج تقابل: نقد داوری بر نابسندگی نقد سعید

پس از بررسی مبانی، نقاط اشتراک و افتراق، اکنون به لحظه رویارویی نهایی می‌رسیم. لحظه‌ای که دستگاه فکری هایدگری-داوری، پروژه انتقادی فوکویی-سعیدی را به قضاوت می‌نشیند. این قضاوت، یک طرد ساده نیست، بلکه یک دربرگرفتن و سپس عبور کردن است. داوری، ضمن صحنه گذاشتن بر ارزش افشاگرانه کار سعید در سطح سیاسی، آن را به دلایل بنیادین فلسفی، ناکافی می‌داند. این نابسندگی در سه لایه قابل تحلیل است.

۶.۱. چرا نقد سعید از دید داوری کافی نیست؟

الف) باقی ماندن در چارچوب اومانیزم غربی

مهم‌ترین و بنیادین‌ترین نقد داوری بر سعید، دقیقاً در جایی نهفته است که سعید آن را نقطه قوت خود می‌داند: پایبندی به اومانیزم. سعید، به ویژه در آثار متأخرش مانند *اومانیزم و نقد دموکراتیک* (۲۰۰۴)، با صراحت از یک اومانیزم بازسازی شده و انتقادی به عنوان افق رهایی‌بخش خود دفاع می‌کند. او می‌نویسد که وظیفه ما «پس گرفتن اومانیزم از انحصار و تقلیل‌گرایی است تا بتوانیم به شکلی دموکراتیک‌تر به آن برسیم» (سعید، ۲۰۰۴، ص ۱۱). از منظر داوری اردکانی، این تلاش برای نجات اومانیزم، نه راه‌حل، که عین فرورفتن در عمق بحران است. در خوانش هایدگری، اومانیزم یا انسان‌محوری نقطه اوج تاریخ متافیزیک غربی و صورت نهایی نیست‌انگاری است. اومانیزم، همان تفکری است که با قرار دادن انسان یا سوژه در مرکز عالم، راه را برای تبدیل کردن همه چیز به ابژه و منبعی برای اراده قدرت او هموار کرد. داوری تصریح می‌کند که وقتی بشر همه‌کاره عالم می‌شود و خود را میزان همه چیز قرار می‌دهد، دیگر جایی برای امر متعالی و حقیقت باقی نمی‌ماند (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۸۸). بنابراین، تلاش سعید برای ساختن یک اومانیزم بهتر، از دید داوری، مانند تلاش برای خاموش کردن آتش با بنزین است. این کار، به جای خروج از پارادایم غربی، تنها به بازتولید بنیادین‌ترین اصل آن، یعنی خودبنیادی سوژه انسانی، منجر می‌شود.

ب) استفاده از ابزارهای غربی برای نقد غرب

جعبه ابزار نظری ادوارد سعید یعنی تحلیل گفتمان از فوکو، نظریه هژمونی از گرامشی، و روش‌های واسازی از دریدا، تماماً غربی است. او با استادی این ابزارها را برای نقد تاریخ سیاسی و فرهنگی غرب به کار می‌گیرد (سعید، ۱۳۸۹ الف، ص ۱۶). اما از دیدگاه داوری که تاریخ غرب را یک تمامیت و یک سرنوشت می‌بیند، این ابزارها خود بخشی از همین تاریخ هستند. پسااختارگرایی و پست‌مدرنیسم، از نظر او، نه راهی برای خروج از غرب، که صورت پایان تاریخ غرب و جزء آن هستند (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۲). در واقع، از منظر داوری، تفکر پست‌مدرن، لحظه‌ای است که تاریخ متافیزیک غربی، پس از به تسخیر درآوردن تمام جهان، به نقد و واسازی خود می‌پردازد. این یک دعوای خانوادگی در درون سنت غربی است. سعید با استفاده از آخرین دستاوردهای فکری غرب یعنی پسااختارگرایی به نقد مراحل پیشین آن یعنی استعمار و شرق‌شناسی می‌پردازد. این کار، هرچقدر هم که رادیکال به نظر برسد، همچنان در محدوده بسته همان خانه باقی می‌ماند و افقی برای تفکری دیگر نمی‌گشاید. داوری در «فلسفه در دادگاه ایدئولوژی (۱۳۵۷)»، هرگونه تبدیل فلسفه به ابزار سیاسی را نقد می‌کند؛ از دید او، رویکرد ابزاری سعید به نظریه نیز، خود یک عمل عمیقاً غربی و مدرن است.

ج) عدم پرسش از ماهیت و بسنده کردن به کارکرد

تحلیل سعید، تحلیلی درخشان از کارکرد شرق‌شناسی است. او به خوبی نشان می‌دهد که این گفتمان چگونه عمل می‌کند، چه آثاری بر جای می‌گذارد و چگونه به قدرت خدمت می‌کند. اما از دید داوری، او هرگز این پرسش بنیادین هایدگری را مطرح نمی‌کند که «ماهیت شرق‌شناسی چیست؟» و «چه چیزی در ذات تفکر غربی هست که چنین پدیده‌ای را ممکن و حتی ضروری می‌سازد؟» پاسخ داوری این است که ماهیت شرق‌شناسی، همان ماهیت علم و تکنولوژی مدرن یعنی نگاه ابژه‌ساز و محاسباتی است. همان نگاهی که طبیعت را به یک ابژه برای فیزیک تبدیل می‌کند، فرهنگ‌ها و انسان‌های دیگر را نیز به ابژه برای

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۲۰۹

علوم انسانی بدل می‌سازد. علم جدید با نظر به تصرف در عالم پدید آمده است (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۶۵) و شرق‌شناسی نیز شکلی از همین اراده به تصرف در حوزه دانش انسانی است. سعید، این اراده به تصرف را در زمینه سیاسی آن نقد می‌کند، اما خود این نگاه تصرف‌گرایانه را به پرسش نمی‌گیرد. او با کارکرد مشکل دارد، نه با ماهیت. او می‌خواهد بازنمایی را اصلاح کند، اما از دید داوری، مشکل خود ایده بازنمایی است که جهان را به دوگانه سوژه شناسنده و ابژه قابل بازنمایی تقسیم کرده است.

بنابراین از دیدگاه متافیزیکی داوری، پروژه عظیم و تأثیرگذار سعید، تلاشی صادقانه اما محکوم به شکست برای حل مشکلات جهان مدرن با ابزارها و مبانی خود آن جهان است. این یک نقد درونی است که بحران را لمس می‌کند، اما قادر به خروج از آن نیست، زیرا از پرسش درباره ریشه‌های عمیق‌تر آن باز می‌ماند.

۶.۲. نقد سعید به مثابه واپسین تجلی بحران درونی تفکر غرب

با در نظر گرفتن این سه لایه نقد پای‌بندی به اومانیزم، استفاده از ابزار درونی، و تمرکز بر کارکرد، به خوانش نهایی و قاطع داوری اردکانی می‌رسیم؛ خوانشی که جایگاه تاریخی پروژه سعید را در منظومه فکری خود مشخص می‌کند. از این دیدگاه، نقد ادوارد سعید، یک گسست بنیادین از غرب نیست، بلکه برعکس، یکی از آخرین، پیچیده‌ترین و خود-آگاه‌ترین دستاوردهای خود علوم انسانی غربی و شاهدهی انکارناپذیر بر بحران درونی آن است (Saeed, 1997: 73). این گزاره به چه معناست؟ از منظر داوری، تاریخ علوم انسانی غربی، تاریخ تلاش سوژه مدرن برای ابژه کردن و فهم جهان انسانی است. این علوم، با ابزارهای مفهومی و روش‌شناختی خود، فرهنگ‌ها، جوامع و تاریخ را به متعلق‌شناسایی تبدیل کردند. پروژه سعید، به ویژه در کتاب «شرق‌شناسی»، لحظه‌ای است که این سنت علمی به چنان بلوغ و خودآگاهی انتقادی می‌رسد که ابزارهای خود را به سمت خودش

برمی‌گرداند. این لحظه‌ای است که علوم انسانی، تاریخ استعماری و کارنامه سیاسی خود را به‌عنوان یک ابژه مورد مطالعه قرار می‌دهد و آن را واسازی می‌کند.

این یک حرکت فکری چشمگیر و یک نقد درونی قدرتمند است، اما دقیقاً به همین دلیل که درونی است، نمی‌تواند راهی به بیرون بگشاید. این خود-انتقادی رادیکال، از دید داوری، نشانه سلامت و پویایی نیست، بلکه علامت رسیدن به پایان راه و بن‌بست است. یک سنت فکری در اوج حیات خود، به جهان می‌پردازد و افق‌های جدید می‌گشاید؛ اما در دوران بحران و فرسودگی، به خود مشغول می‌شود و به بازاندیشی و نقد گذشته‌اش روی می‌آورد. نقد سعید، به تعبیر داوری، نشان می‌دهد که سنت علوم انسانی غربی، دیگر افق جدیدی برای گشودن ندارد و به حد نهایی امکانات خود رسیده است. چنان‌که داوری در مورد تفکر پست‌مدرن که سعید از آن بهره می‌برد می‌گوید، این تفکر «صورت پایان تاریخ غرب و جزء آن است و نه خروج از آن» (داوری اردکانی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۲).

بنابراین، داوری، ادوارد سعید را نه یک متفکر در بیرون از غرب، بلکه یک منتقد تیزبین در پایان راه آن می‌بیند. او شاهی بر این است که پروژه مدرن به حدود نهایی خود رسیده و بحران آن، اکنون به شکل یک خود-انتقادی پیچیده ظاهر شده است. برای داوری، گسست حقیقی و رهایی‌بخش، تنها زمانی ممکن است که از کل این پارادایم، یعنی از دوگانه سوژه-ابژه، از ایده بازنمایی و از مرکزیت انسان، عبور کرده و به امکان تفکری دیگر گوش سپرد؛ کاری که پروژه سعید، به دلیل تعهدات نظری و اومانستی‌اش، ذاتاً قادر به انجام آن نیست و حتی ضرورتی برای آن احساس نمی‌کند.

۷. نتیجه‌گیری: همسفران ناهم‌مسیر

خوانش داوری اردکانی از دیدگاه‌های ادوارد سعید، ما را به نقطه تلاقی دو مسیر فکری می‌رساند که هرچند در آغاز همسفر به نظر می‌رسند، اما در نهایت به مقصدهایی کاملاً متفاوت منتهی می‌شوند. هر دو متفکر، در مقام آسیب‌شناسان جهان مدرن، روایت

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۲۱۱

پیروزمندانه مدرنیته را به چالش می‌کشند، بر پیوند ناگسستنی معرفت و قدرت تأکید می‌ورزند و سیطره نگاه ابزاری و علم‌زده بر جهان انسانی را نقد می‌کنند. این هم‌سویی اولیه، نشان دهنده اشتراک در تشخیص بحران است، اما با ورود به لایه‌های عمیق‌تر تحلیل، شکافی بنیادین در تبیین منشأ و راه‌حل بحران پدیدار می‌شود. ادوارد سعید، بحران را در سازوکارهای سیاسی و فرهنگی قدرت می‌بیند؛ در گفتمان‌هایی که شرق را به‌عنوان دیگری بازنمایی کرده‌اند و از طریق هژمونی فرهنگی، سلطه غرب را تثبیت کرده‌اند. از این منظر، راه‌حل او در اصلاح درون‌ماندگار این گفتمان‌هاست؛ مبارزه‌ای فرهنگی و سیاسی برای ساختن جهانی انسانی‌تر، متکثرتر و عادلانه‌تر. در مقابل، داوری اردکانی بحران را نه در سطح گفتمان، بلکه در بنیان‌های متافیزیکی تفکر غربی می‌جوید؛ در تاریخی که از سوژه‌محوری دکارتی آغاز شده و به نیست‌انگاری تکنولوژیک ختم می‌شود. از دید او، راه‌حل نه در اصلاحات سیاسی، بلکه در یک چرخش وجودی و معنوی است؛ چرخشی که انسان را از ارباب هستی به نگهبان وجود بدل می‌سازد.

بر این اساس، می‌توان گفت که داوری اردکانی، نقد سعید را در منظومه فلسفی خود جذب می‌کند، اما آن را نه به‌عنوان راه خروج از غرب، بلکه به‌عنوان نشانه‌ای از بحران درونی خود غرب تفسیر می‌کند. از نگاه داوری، نقد شرق‌شناسی سعید، هرچند قدرتمند و افشاگرانه است، اما همچنان در چارچوب سنت علوم انسانی غربی باقی می‌ماند؛ سنتی که در پایان مسیر خود، به خودآگاهی انتقادی رسیده و به نقد خویش پرداخته است. این نقد، به جای گسست از غرب، نوعی بازتاب بحران درونی آن است؛ بحرانی که در همان افق تاریخی رخ می‌دهد و راهی به بیرون نمی‌گشاید.

این تقابل فراتر از یک بحث نظری، نشانگر دو پارادایم اصلی و شاید آشتی‌ناپذیر در مواجهه جهان غیرغربی با مدرنیته است. پارادایم نخست، که سعید نماینده برجسته آن است، بر اصلاح سیاسی-فرهنگی تأکید دارد و می‌کوشد با بازسازی ابزارهای مدرنیته، عوارض آن

را درمان کند. پارادایم دوم، که داوری آن را نمایندگی می‌کند، بر گسست متافیزیکی - وجودی تأکید دارد و کل پروژه مدرنیته را بخشی از بیماری می‌داند. گفت‌وگوی میان این دو رویکرد، بازتاب دهنده دوراهی عمیقی است که پیش‌روی هر اندیشه‌ای قرار دارد که می‌کوشد در سایه سنگین غرب مدرن، راهی برای خود بیابد.

منابع

- داوری اردکانی، رضا (۱۳۵۷ الف)، *فلسفه در دادگاه / ایدئولوژی*، تهران: انتشارات سخن.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۷)، *درباره غرب*، تهران: انتشارات هرمس.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۹۰)، *فلسفه در بحران*، تهران: امیرکبیر.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۵۷ ب)، *وضع کنونی تفکر در ایران*، تهران: نشر سروش.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۵۹)، *فلسفه چیست؟*، تهران: انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۶۱)، *انقلاب اسلامی و وضع کنونی عالم*، تهران: مرکز فرهنگی علامه طباطبائی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۶۳)، *شمه‌ای از تاریخ غرب‌زدگی ما* (چاپ دوم)، تهران: نشر سروش.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۶۵)، *ناسیونالیسم و انقلاب*، تهران: دفتر پژوهش‌ها و برنامه‌ریزی فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۶۸)، *غرب و غرب‌زدگی*، تهران: طرح نو.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۲)، *«خرد و آزادی»*، ماهنامه فرهنگ، (۹).
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۳)، *فلسفه در بحران*، تهران: نشر امیرکبیر.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۵)، *بحران مدرنیته در سنت مدرنیته و پسامدرن*، تهران: مؤسسه صراط.

خوانش داوری اردکانی از ادوارد سعید: بررسی تطبیقی در چارچوب نظریه انتقادی اجتماعی / احمدی، میری / ۲۱۳

- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۸)، فرهنگ، خرد و آزادی تهران: نشر ساقی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۹ الف)، اتویی و عصر تجدد، تهران: نشر ساقی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۹ ب)، درباره علم، تهران: نشر ساقی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۰)، درباره غرب. تهران: نشر ساقی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۴)، صد سال سرگردانی در راه غربی شدن و تجدد مآبی. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۹)، «دستان یک طلبه ساده فلسفه». ماهنامه مهرنامه، سال اول، شماره ششم.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۲)، ما و تجدد، تهران: طرح نو.
- سعید، ادوارد (۱۳۸۳)، شرق شناسی، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، تهران: نشر نی.
- سعید، ادوارد (۱۳۸۶)، نقش روشنفکر، ترجمه نیکو سرخوش، تهران: آگه.
- سعید، ادوارد (۱۳۸۸)، فرهنگ و امپریالیسم، ترجمه اکبر ابوطالبی، تهران: نشر چشمه.
- سعید، ادوارد (۲۰۰۴)، اومانیزم و نقد دموکراتیک، نیویورک: انتشارات دانشگاه کلمبیا.
- فوکو، میشل (۱۳۸۹ الف)، دیرینه شناسی دانش، ترجمه عبدالقادر سواری، تهران: گام نو.
- گرامشی، آنتونیو (۱۳۸۹)، شهریار جدید، ترجمه عطاءالله نوریان، تهران: اختران.
- هورکهایمر، ماکس (۱۳۸۲)، نظریه سنتی و نظریه انتقادی، ترجمه مراد فرهادپور، تهران: طرح نو.
- آدورنو، تئودور (۱۳۷۷)، دیالکتیک روشنگری، ترجمه مراد فرهادپور، تهران: مؤسسه فرهنگی توانا.
- هابرماس، یورگن (۱۳۸۴)، گفتمان و عقل ارتباطی، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.

- Ahmad, Aijaz (1992), *In Theory: Classes, Nations, And Literatures*, London: Verso.
- Said, Edward W. (1997), *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World. Revised Edition*, New York: Vintage Books.
- Said, Edward W. (2004), *Humanism and Democratic Criticism*, New York: Columbia University Press.